

International human rights approach to spreading religious hatred and insulting religious books and images With an emphasis on burning the Quran

Mohsen Lalalizadeh¹

Date of Received: 2023/05/10

Date of Acceptance: 2023/09/21

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۷۱

رویکرد حقوق بشر بین المللی در قبال نفرت پراکنی ...

Abstract

In recent decades, insults to religious sanctities have occurred in various forms in Western countries. Meanwhile, in the media, more than other forms of religious insult and hatred, anti-Islamic cartoons, burning and tearing of the Quran have been included. Public reactions caused by intolerance and tolerance are increasing all over the world. Such behaviors are more widespread in times of political tensions. Although monotheistic religions believe that respect for others should be respected; However, the humanistic and non-monotheistic views of most of the western countries have a utilitarian approach to values and what is beneficial to them is considered authentic. International human rights standards and documents from the United Nations Charter to the Rabat Action Plan (2012) and the Beirut Declaration (2017); Not only has it been clear in condemning any propaganda inciting religious hatred, but it has also committed governments to limit freedom of expression in response to such actions and propaganda. The most basic and simplest form of tolerance or religious tolerance is recognizing the rights of others and respecting them because of their personality and identity. Freedom of speech is a collective right that must include respect for the rights, dignity and honor of others, public

1. Assistant Professor, Department of Law, Payam Noor University, Tehran, Iran.
mla1357@pnu.ac.ir

 Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA...

order and good morals. Ignoring these conditions can endanger the peace and security of societies. Behaviors that encourage hatred and the crimes that result from it, confront societies with threats to individual rights, dignity and human equality, and will result in strengthening the tension between social groups, disrupting peace and public order, and jeopardizing peaceful coexistence. The response to these actions must be firmly established within the framework of international human rights norms. The results of international reports and their analysis show that in dealing with anti-religious actions, discourse benefiting from information creates knowledge, and knowledge and understanding can deal with fear and prejudice.

Keywords: human rights, international documents, freedom of speech, religious freedoms, hate speech, Holy Quran.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۷۲

سال سیزدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۲

رویکرد حقوق بشر بین المللی در قبال نفرت پراکنی مذهبی و اهانت به کتب و نمادهای مذهبی با تأکید بر قرآن سوزی

محسن لعل علیزاده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۰

چکیده

در دهه های اخیر، اهانت به مقدسات دینی در کشورهای غربی به اشکال گوناگون رخ داده است. در این میان در رسانه ها بیشتر از سایر اشکال اهانت و نفرت پراکنی مذهبی، به درج کاریکاتورهای اسلام ستیزانه، سوزاندن و پاره کردن قرآن، پرداخته شده است. واکنش های عمومی ناشی از عدم تحمل و بردباری در سراسر جهان رو به افزایش است. این گونه رفتارها در زمان تنش های سیاسی گسترش بیشتری می یابد. با وجود اینکه، ادیان توحیدی معتقدند باید حرمت دیگران را رعایت کرد؛ اما نگاه های انسان محورانه (اومانستی) و توحیدگرایز حاکم بر برخی کشورهای غربی، به نحوی است که رویکردی منفعت طلبانه به ارزش ها داشته و آنچه که برای آنها منفعت دارد، واجد اصالت تلقی می شود. موازین و اسناد حقوق بشر بین المللی از منشور سازمان ملل متحد تا طرح اقدام رباط (۲۰۱۲) و اعلامیه بیروت (۲۰۱۷)؛ نه تنها در محکوم کردن هرگونه تبلیغ برانگیزاننده تنفر مذهبی صراحت داشته بلکه دولت ها را به محدود کردن آزادی بیان در قبال چنین اقدامات و تبلیغاتی، متعهد کرده است. بنیادی ترین و ساده ترین شکل بردباری یا تساهل مذهبی، به رسمیت شناختن حقوق دیگران و احترام گذاردن به آن ها به خاطر شخصیت و هویتشان است. آزادی بیان يك حق جمعی است که باید متضمن احترام به حقوق، حیثیت و آبروی دیگران، نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد. نادیده گرفتن این شروط می تواند صلح و امنیت جوامع را به خطر اندازد. رفتارهای مشوق تنفر و جنایات ناشی از آن، جوامع را با تهدید حقوق فردی، کرامت و برابری انسانی مواجه ساخته و تقویت تنش بین گروه های اجتماعی، برهم زدن آرامش و نظم عمومی و به خطر انداختن همزیستی مسالمت آمیز را در پی خواهد داشت. پاسخ به این اعمال باید قویاً در چارچوب قواعد بین المللی حقوق بشر، تثبیت شود. نتایج گزارش های بین المللی و تحلیل آنها نشان می دهد که در برخورد با اقدامات ضد مذهبی، گفتمان بهره مند از اطلاعات، باعث ایجاد دانش می شود و دانش و درک، می تواند با ترس و تعصب مقابله کند.

واژه های کلیدی: حقوق بشر، اسناد بین المللی، آزادی بیان، آزادی های مذهبی، نفرت پراکنی، قرآن کریم.

۱. استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. Mla1357@pnu.ac.ir

۱- مقدمه و طرح مساله

ادیان پیوسته منابع، مقیاس ها و ملاکات کرامت و مسئولیت، شرم و احترام، خویشتن داری و پشیمانی، و جبران و آشتی را فراهم کرده اند. یک نظام حقوق بشری برای بقاء و شکوفایی، به داشتن چنین مواهبی نیاز دارد (Witte & Green, 2012, 18). با وجود این، حمایت از حقوق بشر فرآیندی است که همواره در حال ظهور و بروز است و در این فرآیند؛ اذهان مختلف، اهداف گوناگون و متنوعی را دنبال می کنند (تاموشات، ۱۳۸۶: ۵۳۹). بر همین اساس، در رویکرد کشورها حمایت از حق های بشری نیز یکسان نیست^۱. در حالی که دولت های مطلقه در گذشته، به رسمیت بخشیدن اصل «مدارا» به عنوان راه حلی برای پیشگیری یا خاتمه منازعات مذهبی نیاز داشتند؛ در دموکراسی های امروزی، بطور کلی مدارا به عنوان ابزار اخلاقی مناسب برای سازگاری با تفاوت ها در ارزش ها و سبک های زندگی شناخته می شود (Galeotti, 2002, 3).

اشکال مختلف نقض حقوق در زمینه مذهبی همچنان اتفاق می افتد، اقداماتی مانند افراط گرایی، انسداد یا مانع تراشی، مداخله، یا انجام اقداماتی که برای پیروان سایر ادیان دیگر زیان رسان است. یافته های چندین مؤسسه نظرسنجی که به موضوع حقوق مذهبی اهمیت می دهند، نشان می دهد که هنوز مشکلات جدی مربوط به آزادی مذهب، از جمله آزادی ساخت و استفاده از اماکن مذهبی و عبادتگاه ها وجود دارد (Hufren et al, 2022, 108). هتک حرمت^۲ به مقدسات مسلمان، فرایندی است که بعد از فروپاشی شوروی سابق، به ویژه از اواخر دهه ۹۰ شکل گرفت و پس از واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ پررنگ تر شد و همچنان ادامه دارد. مباحثات و مناظره های فراوانی برای بحث درباره افزایش نگران کننده اعمال عمومی و از پیش برنامه ریزی شده نفرت مذهبی^۳ که با هتک حرمت مکرر قرآن کریم در برخی از کشورهای اروپایی و دیگر کشورها صورت گرفته است. گزارشگر ویژه حقوق بشر معتقد است که آیین های ویژه^۴ راهی برای ترویج تفاهم، همزیستی، عدم تبعیض و برابری برای همه، محسوب می شوند. هیچ

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

۷۴

سال سیزدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۲

۱. به طور مثال، تفاوت اصلی بین آزادی بیان در ایالات متحده با اروپا این است که در ایالات متحده، به عنوان یک موضوع قانون اساسی، ارزش آزادی بیان عموماً بر سایر ارزش های دموکراتیک، مانند برابری، کرامت انسانی و حریم خصوصی غالب است. این موضوعی در تضاد کامل با دیدگاه اروپایی آزادی بیان قرار دارد که در آن آزادی بیان یک حق مهم است، اما باید در موازنه با سایر حقوق دموکراتیک باشد. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به مقاله زیر:

Holmes, Catherine (2012), Quran Burning and Religious Hatred: A Comparison of American, International, and European Approaches to Freedom of Speech, Washington University Global Studies Law Review, Volume 11, issue 2, p459-481.

2. desecration

3. religious hatred

۴. آیین ها یا رویه های ویژه (Special Procedures) اصطلاحی است که به فهرست سازوکارهایی اشاره دارد که توسط شورای حقوق بشر برای گزارش و مشاوره درباره حقوق بشر از منظر موضوعی و خاص یک کشور، ایجاد شده است.

کس نباید، چه بر اساس مذهب یا عقیده خود^۱ یا هر دلیل هویتی دیگری؛ مورد تبعیض دولت، نهاد، گروهی از افراد، یا شخصی قرار گیرد. آیین‌های ویژه به عنوان یکی از سازوکارهای اجرای حقوق بشر، عدم تبعیض و برابری را از طریق بازدید از کشور، ارتباطات و گزارش‌دهی ترویج می‌کنند. بیشتر اقدامات در آیین‌های ویژه به شناسایی علل ریشه‌ای، مواردی که نیاز به جبران دارند، و اصلاح قوانین و سیاست‌هایی که ممکن است به آن کمک کنند، می‌پردازد. گزارشگران متعدد در سال ۲۰۲۳، خواستار تلاش بیشتر برای ترویج آزادی عقیده و مذهب، تقویت گفتگو و تفاهم بین فرهنگی، حمایت از اقلیت‌های مذهبی و مبارزه با سخنان مشوق نفرت یا گفتار نفرت پراکن^۲ و در عین حال حمایت از آزادی عقیده و بیان^۳ شدند. این گزارشگران اعلام کردند که از محکومیت‌های مقامات دولتی، سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های جامعه مدنی و افراد، در مورد چنین اعمال نفرت پراکنانه و نابردارانه، استقبال خواهند کرد. با اشاره به چندین رویداد در اروپا در سال جاری، کارشناسان «آیین‌های ویژه» شورای حقوق بشر از دانمارک، هلند و سوئد بازدید کردند. گزارشگران ویژه حقوق بشر، در مورد عدم تحمل مذهبی و حملات به اقلیت‌های مذهبی در تعدادی از کشورهای آسیایی و آفریقایی آگاهی خود را ابراز نموده و نگرانی‌های خود را مطرح کردند. آنها از آن دولت‌ها درخواست نمودند که از بازدیدها در قالب «آیین‌های ویژه» برای بررسی و مشاوره در مورد موضوعاتی نظیر آزادی مذهبی و الغای نابرداری‌ها در این زمینه، استقبال کنند. در نهایت، ایشان تاکید کردند که همه کشورها باید دقت دولت‌ها باید اقدامات لازم برای جلوگیری، تحقیق و مجازات اعمال خشونت آمیز علیه افراد متعلق به اقلیت‌های مذهبی^۴، و کشف نشانه‌های عدم مدارا که ممکن است منجر به تبعیض بر اساس مذهب یا اعتقاد شود، را به کار گیرند.

در مجموع، در سال‌های اخیر، به دلایل سیاسی در برخی کشورها، روندهایی از اهانت به مقدسات مذهبی بویژه مقدسات مذهبی مسلمانان به چشم می‌خورد. در راس این اهانت‌ها، اقداماتی مثل قرآن سوزی بوده است که موجب جریحه دار شدن احساسات میلیون‌ها مسلمان در سراسر دنیا شده است. اهانت به قرآن، صرفاً توهین به کتاب مقدس مسلمانان نیست. طرفداران اهانت به مقدسات مذهبی، با توجیه اقدام خود به عنوان نمودی از آزادی بیان و آزادی عقیده، معتقدند که چنانچه از هتک حرمت به

1. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intoleranceand-discrimination>, article 2(1).

2. hate speech

3. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/03/use-human-rights-frameworks-promote-freedoms-religionbelief-and-expression>

4. A/HRC/RES/43/12, para. 7 and para. 9(m)

مقدسات سایر ادیان منع شوند، حق بیان آنها که یکی از حقوق اساسی بشر آنهاست، نقض شده است. لذا پژوهش حاضر در صدد است با اتخاذ روش توصیفی و تحلیلی و با اتکا بر منابع کابخانه ای شامل کتب و مقالات و قطعنامه ها و کنوانسیون های بین المللی، بررسی جوانب هتک حرمت به مقدسات ادیان و به طور خاص مقدسات مسلمانان در قالب قرآن سوزی، رویکردهای حقوق بشر بین المللی را در این حوزه مورد بررسی قرار دهد. برای این منظور، نخست به اهانت به نمودهای مذهبی در غرب؛ به ویژه قرآن سوزی اشاره شده است. در ادامه تقابلات و تعاملات میان آزادی های مذهبی و احترام به ادیان از یک سو و آزادی بیان از سوی دیگر مورد اشاره قرار گرفته و سپس اسناد حقوق بشری در عرصه بین المللی در این حوزه مورد بررسی قرار گرفته است. رویکردهای نوین در قبال این موضوع و آخرین گفتمان ها در گزارش ها و کنفرانس های بین المللی - که از نوآوری های مقاله پیش رو محسوب می شود- به تفصیل در خلال مباحث، مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت. سرانجام، ضمن اشاره به تزاخم میان حق ها به دلایل عمده مخالفان هتک حرمت نمودهای مذهبی اشاره شده و نتیجه گیری نهایی ارائه گردیده است.

۲- تعریف مفاهیم پژوهش

۲-۱ مفهوم آزادی بیان در مقابل مفهوم احترام به آزادی های مذهبی

معنای آزادی بیان در یک فرآیند طولانی، قبض و بسط هایی به خود دیده و گاه آنچنان گسترده شده که حق آزادی عقیده و آزادی عمل را نیز شامل شده است؛ گاه آنچنان محدود گشته که حتی بعضی از مصادیق بیان نیز از شمول دایره آزادی بیان بیرون رفته است. آزادی بیان، منحصر به آزادی سخن گفتن نمی شود بلکه به صور مختلف جلوه گر می شود. بیان، عبارت است از بروز تبلور اندیشه ها، تفکرات و عقاید اشخاص به هر شکل ممکن و در پرتو اسناد بین المللی و رویه قضایی بین المللی سعی شده است، مصادیق مهم و اصلی آن آشکار شود (برندگی، ۱۳۸۹: ۴۳). به استثنای تعدادی محدود از صاحب نظران، حتی در مبانی غربی نیز آزادی بیان به نحو مطلق پذیرفته نمی شود و در اسناد عدیده حقوق بشر نیز به محدودیت هایی برای آزادی بیان اشاره شده است. در واقع، با توجه به پیوند قوی میان مفاهیم «اندیشه» و «نظر آ»؛ آزادی بیان و آزادی مذهب بیشتر شبیه دوروی یک سکه هستند تا اینکه حق هایی اساساً متفاوت از یکدیگر محسوب شوند (Donnelly, 2016: 26).

بنیادی ترین و ساده ترین شکل بردباری یا تساهل مذهبی، مبتنی بر به رسمیت شناختن حقوق دیگران

1. thought
2. opinion

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

و احترام گذاردن به آن‌ها به خاطر شخصیت و هویتشان است. آزادی بیان يك حق جمعی است، بنابراین باید متضمن شرط احترام به حقوق، حیثیت و آبروی دیگران، نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد. نادیده گرفتن این شروط می‌تواند به طور بالقوه، صلح و امنیت جوامع را به خطر اندازد. اعلامیه اصول بین المللی همکاری فرهنگی ۱۹۶۵ مقرر می‌دارد: «هر فرهنگی، احترام و ارزشی دارد که باید محترم شمرده شود و تمام مردم حق و تکلیف دارند تا فرهنگ خود را توسعه دهند، لذا تمامی فرهنگ‌ها جزئی از میراث مشترک بشریت را تشکیل می‌دهند. احترام به فرهنگ‌های مختلف و افراد و گروه‌های انسانی متعلق به آن‌ها تجلی یکی از زمینه‌های ممنوعیت نژادپرستی و تبعیض نژادی است». حق بر انجام اعمال و مناسک مذهبی حقی موسّع است که رویه بین‌المللی نیز آن را تأیید کرده است (مقامی و سادات ملکی، ۱۳۹۷: ۱۴۲).

آزادی بیان، به معنی آزادی برای بیان کردن هر گونه نظر و اعتقاد، با قیود و محدودیت‌هایی روبروست و در مقابل، حق اندیشیدن، قلمرو خاصی ندارد و اندیشه در ورود به ساحت‌های مختلف اعتقادی، اجتماعی، سیاسی و غیره آزاد است. در مباحث بعدی به برخی از محدودیت‌های آزادی بیان؛ به ویژه آنجا که موجب نفرت پراکنی، برهم زدن نظم و امنیت عمومی خواهد شد، بیشتر اشاره خواهد شد.

۲-۲ مفهوم اهانت به مقدسات مذهبی و قرآن سوزی و وضعیت کنونی آن

اهانت یا توهین واژه‌ای عربی است که از ریشه وهن به معنای سستی گرفته شده و اصطلاحاً به معنای سست گردانیدن یا تحقیر موجودیت معنوی یک پدیده گفته می‌شود (زراعت، ۱۳۸۱). مفهوم حقوقی این واژه با مفهوم لغوی آن سازگار و مطابق است. برای تشخیص این که گفتار یا کرداری مورد اهانت واقع شده است یا خیر، باید به عرف جامعه رجوع کرد. اهانت به مقدسات مذهبی نیز به این معنی است که یکی از ارکان مقدس یا شخصیت‌های مورد احترام در هر مذهبی مورد تحقیر واقع شود.

در دهه‌های اخیر، اهانت به مقدسات دینی - به ویژه مقدسات دین اسلام با صدها میلیون پیرو - در کشورهای غربی به اشکال گوناگون رخ داده است. در این میان در رسانه‌ها بیشتر از سایر اشکال اهانت و نفرت پراکنی مذهبی، به درج کاریکاتورهای اسلام ستیزانه، سوزاندن و پاره کردن قرآن، پرداخته شده است. در یکی از آخرین موارد، در ۲۸ ژوئن ۱۴۰۲ - مصادف با عید قربان - یک افراط‌گرا در سوئد با وجود تظاهراتی که خواستار عدم اجازه چنین اعمالی بود، صفحات قرآن کریم را در مقابل بزرگترین مسجد استکهلم، تحت حمایت پلیس این کشور سوزاند.

در اقدامات تحریک‌کننده دیگر، موضوعاتی نظیر انتشار کاریکاتورهایی که ادعا می‌شود محمد

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۷۸

سازمان پژوهش‌های اسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام
۱۴۰۲

رسول الله (ص) را به سخره گرفته‌اند در دانمارک و دیگر کشورها، نظرات را در مورد آزادی بیان و احترام به باورهای مذهبی متشتت کرده است. این اقدامات منجر به واکنش رهبران مذهبی از سراسر جهان شده است. در همین راستا، طرحی توسط پاکستان در واکنش به این اقدام موهن و سایر اقدامات مشابه ارائه شد. این طرح در پی تصویب قطعنامه ای بود تا رئیس حقوق بشر سازمان ملل، گزارشی در این زمینه منتشر کند و از دولت‌ها بخواهد قوانین خود را بررسی کنند و نارسایی‌هایی که ممکن است مانع از پیشگیری و تعقیب قضایی می‌شود را برطرف کنند. در این نشست از سازمان ملل متحد درخواست شد کشورهایی که چنین قانونی ندارند را شناسایی کند و میزگردی با حضور کارشناسان برای بحث در این مورد تشکیل دهد. تعدادی از کشورهای غربی نیز در جریان مباحثات، مخالفت خود را با قوانین ضد توهین به مقدسات اعلام کردند و در عین حال سوزاندن قرآن کریم در سوئد را به شدت محکوم کردند. متعاقب آن، شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد با وجود مخالفت برخی از کشورهای غربی، قطعنامه ای را در محکومیت اقدامات نفرت انگیز توهین به مقدسات مذهبی مانند سوزاندن قرآن کریم، تصویب کرد.^۱ این موضوع در ایران نیز با واکنش برخی مردم و مقامات رسمی همراه بود.^۲

کمیته رفع تبعیض نژادی سازمان ملل، به دلایل متعدد و با توجه به اصل درهم تنیدگی^۳، بر ممنوعیت

۱. ۲۸ عضو این شورا از مجموع ۴۷ عضو آن، از جمله چین و اکثر کشورهای آفریقایی، این قطعنامه را تایید کردند، ۷ عضو رای منتهی دادند. ۱۲ عضو از جمله فرانسه، آلمان، بریتانیا و ایالات متحده به آن رای منفی دادند. برخی از کشورهای آمریکای لاتین از جمله مکزیک و هندوراس نیز رای منتهی دادند.

۲. طرح مبارزه با تبعیض نژادی، تنفر قومی و مذهبی در سال ۱۳۹۷ در هفده ماده از سوی تعدادی از نمایندگان مجلس ج. ا. ایران به هیات رئیسه وقت تقدیم شد. در ماده ۱ این طرح، اهانت به ادیان و مذاهب شناخته شده و اقدام به اتلاف یا تحریف کتاب‌های مقدس یا تخریب اماکن و قبور مذهبی جرم انگاری شده بود. در ماده ۲ نیز برای هر گونه خشونت لفظی یا روانی مذهبی اعم از توهین، لطمه و فیلم و... درخواست مجازات شده بود. این طرح بخاطر نظرات مخالف تفصیلی اداره کل تدوین قوانین و اداره کل اسناد و تنقیح قوانین مجلس، ادامه روند تصویب در مجلس را طی نکرد. متن کامل این طرح در نشانی زیر قابل دریافت است:

file:///C:/Users/OneService/Downloads/I-506%20(1).pdf

۳. the principle of intersectionality

به ندرت مواردی یافت می‌شود که در آن، فقط یک عامل در زندگی تجربه زیسته وی را شکل دهد و او را همان چیزی که هست، می‌سازد. در عوض، معمولاً در زندگی هر انسان ابعاد مختلف فردی، سیاسی و اجتماعی وجود دارد که زندگی وی را شکل داده و قدرت نسبی فرد در جامعه را به وجود می‌آورد. ما می‌توانیم فقیر و سفید، ثروتمند و سیاه، زن و قدرتمند، مرد و ضعیف، در برخی روابط ظالم و در برخی دیگر مظلوم باشیم. درهم تنیدگی، شامل شبکه‌ای از ارتباطات بین مقوله‌های اجتماعی مانند نژاد، طبقه و جنسیت است؛ به ویژه زمانی که ممکن است منجر به آسیب یا تبعیض بیشتر شود. به تعبیر دیگر، در هم تنیدگی روشی است که در آن انواع مختلف تبعیض و رفتار ناعادلانه به دلیل جنسیت، نژاد، و غیره یک فرد، به یکدیگر مرتبط می‌شوند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. برگرفته از فرهنگ لغت آکسفورد به نشانی:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/intersectionality#:~:text=%2F>

درهم تنیدگی روابط اجتماعی جنسیتی، طبقاتی، قومی، مذهبی و جنسی یا اینترسکشالیته هم یک نظریه، هم یک رهیافت شناخت‌شناسانه و هم یک استراتژی برای رسیدن به عدالت اجتماعی است. درهم تنیدگی یا مقاطع بودن را می‌توان این گونه

تبعیض تاکید می کند. این کمیته از دولت‌ها می‌خواهد که تحریک به نفرت، تحقیر یا تبعیض علیه اعضای یک گروه، به‌طور مؤثر تحریم شده و این رفتارها را به‌عنوان جرایمی که توسط قانون مجازات می‌شوند، محسوب کنند. توهین، تمسخر یا تهمت به افراد یا گروه‌ها یا توجیه نفرت، تحقیر یا تبعیض زمانی که به وضوح به تحریک به نفرت یا تبعیض منجر شود، باید ممنوع شناخته شود.^۱ کمیته حقوق بشر تاکید می‌کند که سایر اشکال ممنوعیت‌های عدم احترام به یک دین یا نظام اعتقادی دیگر^۲، از جمله برخی قوانین توهین به مقدسات^۳، به جز در شرایط خاص پیش‌بینی شده در ماده (۲) ۲۰ میثاق حقوق مدنی و سیاسی؛ با استانداردهای بین‌المللی، ناسازگار است.^۴

عدم توجه به تعهد بین‌المللی احترام به حقوق بشر و حمایت مغرضانه و نابخردانه برخی از آزادی بیان و خلأ قانونی عدم تبیین ماهیت، مجازات و اجرای مجازات اهانت به مقدسات، موجب می‌شود که شاهد تکرار رفتارهای موهن باشیم (پوربافرانی و دیگران، ۱۴۰۱، ۱۵۲). متأسفانه در این حوزه، نگاه‌های انسان محورانه (اومانستی) و توحیدگریز در حکمرانی و در حاکمیت‌های برخی کشورهای غربی دیده می‌شود، به نحوی که رویکردی منفعت طلبانه به ارزش‌ها داشته و آنچه که برای آنها اصالت دارد منفعت است. در صورتی که همه ادیان توحیدی معتقدند که باید حرمت دیگران را رعایت کرد. خاخام حمامی، ریاست دارالشرع مرکزی ایرانیان کلیمی، در نشست «بررسی نفرت پراکنی سیستماتیک و نقض حق آزادی بیان توسط دولت سوئد» بیان داشتند: «اعتقاد به خدای یکتا و توحید و نام خدا تقدس خاصی دارد. این امری ست که بارها در تورات بر آن تاکید شده است که وقتی مظاهر بت پرستی را از بین بردید، این کار را با خالق خودتان نکنید. مفسران از این نتیجه می‌گیرند که هرگونه بی‌حرمتی به نام خداوند از جانب تورات منع شده است. همچنین هرگونه بی‌حرمتی به کتابی که بارها و بارها نام خدا در آن ذکر شده با هیچ عقل و

تعریف کرد: «ماهیت به هم پیوسته طبقه بندی‌های اجتماعی مانند نژاد، طبقه و جنسیت، که به عنوان ایجاد سیستم‌های همپوشان و وابسته به هم تبعیض یا ضرر تلقی می‌شود». اشکال گوناگون لایه‌های اجتماعی همچون طبقه، گرایش جنسی، سن، دین، آیین، ناتوانی و جنسیت جدا از یکدیگر وجود ندارند، بلکه در هم تنیده‌اند. به‌عنوان مثال، یک زن سیاه‌پوست، به‌طور همزمان مورد تبعیض نژادی و تبعیض جنسیتی است. در واقع افراد به گروه‌های اجتماعی، قومی، مذهبی، نژادی، و جنسی و جنسیتی مختلف تعلق دارند و این باعث کنش و واکنش روابط اجتماعی با همدیگر می‌شود. در نتیجه تحلیل باید چند بعدی باشد. یترسکشالیتی با تئوری سرکوب سه‌گانه مرتبط است. این تئوری بیان می‌کند که بین انواع مختلف تبعیض، به‌طور خاص تبعیض طبقاتی، تبعیض نژادی و تبعیض جنسیتی ارتباط وجود دارد.

1. CERD/C/GC/35, para. 13
2. displays of lack of respect for a religion or other belief system
3. blasphemy
4. CCPR/C/GC/34, paras. 48 and 50-52.

منطقی انسانی و توحیدی قابل پذیرش نیست. هرگونه بی حرمتی به نام خداوند از جانب تورات منع شده است. همچنین هرگونه بی حرمتی به کتابی که بارها و بارها نام خدا در آن ذکر شده با هیچ عقل و منطقی انسانی و توحیدی قابل پذیرش نیست^۱.

۳-۲ تعامل مفهوم آزادی بیان با آزادی های مذهبی

آزادی مذهب یا عقیده و آزادی بیان متقابلاً تقویت می شوند، زیرا به همه افراد اجازه می دهند، صرف نظر از اینکه چه اعتقاد مذهبی دارند یا اصلاً اعتقادی ندارند، خواه از جوامع اقلیت یا اکثریت، علیه عدم مدارا و خصوصیت صحبت کنند و مشارکت معنادار داشته باشند. آزادی بیان برای مبارزه با کلیشه های منفی، ارائه دیدگاه ها و نقطه نظرات و ایجاد فضای احترام و تفاهم بین مردم و جوامع ضروری است. در حالی که حمایت از نفرت ملی، نژادی یا مذهبی که برانگیزاننده تبعیض، خصوصیت یا خشونت است، بر اساس قوانین بین المللی ممنوع است، آستانه بالایی برای رسیدن به این استاندارد لازم است و تحلیل مورد به مورد آنها ضرورت دارد.

هنگامی که تری جونز، کشیش یک کلیسا در فلوریدا، در ۱۱ سپتامبر ۲۰۱۰ تهدید به سوزاندن یک نسخه از قرآن کرد، توجه جهان را به خودش جلب کرد. رهبران سیاسی، مذهبی و نظامی از هر طیفی به سرعت تصمیم وی را محکوم کردند و از او خواستند تا این مراسم را لغو کند. در فلوریدا، بیش از ۲۰ سازمان مذهبی در میزبانی یک سری رویدادهای بین ادیانی که بر موضوعات «صلح و تفاهم» در متون مقدس مسلمانان، یهودیان و مسیحیان متمرکز بود، مشارکت داشتند و انسجام خود را اعلام کردند (Doherty, 2015). سازمان «اول حقوق بشر»^۲، یک ابتکار آنلاین برای گفتگو علیه سوزاندن قرآن ترتیب داد که در آن از هواداران خواسته شد تا ده دلیل اصلی خود را برای عدم سوزاندن قرآن ارسال کنند. بیش از ۵۰۰۰ نفر برای مقابله با درخواست کشیش جونز برای درخواست «ده دلیل برای سوزاندن قرآن» نظرانی ارائه کردند^۳. صدای شهروندان عادی و رهبران سیاسی و مذهبی محلی که برای تأیید همبستگی مذهبی با یکدیگر همکاری کردند، به پیام های پر مخاطب پیوست. رهبران سیاسی و مذهبی از ارباب

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های پای جهان اسلام
جمعیت ترانس آلم اسلام

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر از این نشست که در تاریخ ۱۵ مرداد ماه ۱۴۰۲ برگزار شده است ر.ک. به سایت سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، به نشانی:

file:///C:/Users/OneService/Downloads/contents-generated.pdf

۲. اول حقوق بشر (Human Rights First) یک سازمان بین المللی حقوق بشر بی طرف و غیر حزبی است که در شهر نیویورک و واشنگتن مستقر است. این سازمان برنامه مبارزه با تبعیض را اجرا می کند که بر جرائم ناشی از نفرت متمرکز دارد.

۳. برای اطلاعات بیشتر راجع به این کارزار آنلاین ر.ک. به: <https://humanrightsfirst.org/library/a-celebration-of-u-s-diversity-instead-of-quran-burning>

مطبوعات خواستند تا اخبار مربوط به رویدادهای مثبتی را که برای مقابله با رویدادی که مخالف بودند، پوشش دهند. تحت فشار شدید رسانه ها و خشم بین المللی، تری جونز عقب نشینی کرد و مراسم خود را برای سوزاندن قرآن لغو کرد.^۱ در این مورد با اقداماتی که صورت گرفت، جهان شاهد این بود که آزادی بیان به مبارزه با نفرت پراکنی مذهبی کمک کرد. در نهایت، ابراز تعهد به مدارا و تنوع، لفاظی نفرت انگیز را از بین برد.

در ژانویه ۲۰۱۱، کمیسیون برنامه ریزی تموکیولا^۲ در کالیفرنیا به اتفاق آرا طرح هایی را برای ساخت یک مسجد تصویب کرد. علیرغم تماس های شدید اللحن برخی از ساکنان مخالف ساخت مسجد، تلاش ها برای جلوگیری از این پروژه شکست خورد. در پاسخ به لفاظی های نفرت انگیز، بسیاری از فرماندارها و نمایندگان پیام روشنی را به رای دهندگان خود ارسال کردند. آن ها تصمیمی گرفتند که توسط قوانین ایالتی و تضمینات قانون اساسی حمایت می شود (Foley, 2012, 19). علاوه بر این، رویدادهای بین فرهنگی و بین ادیانی نیز برای پاسخ به سؤالات درباره این پروژه و اسلام برنامه ریزی شد. رهبران مذهبی نیز بر مواضع خود در تأیید تساهل و ترویج درک بین فرهنگی و همچنین سیاست ها و شیوه های عدم تبعیض تأکید ورزیدند. در نهایت، مسجد مزبور بنا شد و بسیاری از مخالفان، از مخالفت اولیه خود، منصرف شدند. این جریان، نشان داد که اطلاعات باعث ایجاد دانش می شود و دانش و درک، می تواند با ترس و تعصب مقابله کند. کشیش دومینیک ریوکی^۳، از کلیسای لوتری ترینیتی^۴ در همین ارتباط اظهارداشت که «ما نمی توانیم اجازه دهیم ترس و نگرانی [مبتنی بر ناآگاهی] سیاست عمومی ما را دیکته کند». وی در ادامه بیان می کند: «من اینجا هستم تا دوستی و حمایت خود را از جامعه مسلمانان ابراز کنم... اجازه ندهید وانمود کنیم که این موضوع مربوط به پارکینگ، ترافیک، سر و صدا یا هر چیز دیگری غیر از فعالیت های ضد اسلامی است... امیدوارم مخالفان مسجد - یا کسانی که فقط نگران حضور آن هستند - متوجه باشند که خطر واقعی آزادی و سعادت ما به عنوان یک ملت، اسلام نیست؛ بلکه کسانی از هر دینی هستند که به دنبال ظلم به دیگران و تضعیف برابری هستند»^۵.

۱. در رویدادهای بعدی که چندین ماه بعد برگزار شد، تری جونز اقدام به سوزاندن قرآن کرد اما توجه مطبوعات بسیار کمی به او جلب شد. بسیاری از مردم به محکومیت اقدامات او ادامه دادند و او به طور گسترده از هرگونه بحث جدی به حاشیه رانده شد.

2. Temecula

3. Dominic Rivkin

4. Trinity Lutheran Church

۵. گزارش ناد استانک (Tad Stahnke)، مدیرسیاست و برنامه ریزی سازمان «اول، حقوق بشر» از کارگاه های کارشناسی آمریکا در مورد ممنوعیت تحریک به نفرت ملی، نژادی یا مذهبی (OHCHR)، اکتبر ۲۰۱۱، سانتیاگو. قابل دسترس در: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Santiago/TadStahnke.pdf>

موارد اشاره شده، تنها مصادیق و نمونه هایی از تعامل کارکردمحور میان آزادی بیان و آزادی مذهبی و ممنوعیت اهانت به نمودهای مذهبی است. علی رغم همه چالش ها، تهدیدات، تبلیغات منفی، علیه ادیان و مذاهب در عصر دیجیتال، هنوز هم اغلب رهبران و نمایندگان جوامع بزرگ و نهادهای فراگیر، در قبال نفرت پراکنی ها و اهانت های مذهبی؛ به طور صریح موضع گیری نموده و مخالفت خود را با این رفتارها ابراز می کنند.

۳- دلایل عمده مخالفان هتک حرمت مقدسات مذهبی

هتک حرمت های نسبت به قرآن کریم و بطور کلی، نمودهای مذهبی در سراسر جهان با واکنش هایی روبرو شد که ضمن این واکنش ها دلایل و جهات مختلفی نیز مطرح شد که در ادامه به برخی از آنها اشاره خواهیم کرد.

یکی از مهمترین این دلایل، بیانگر این است که در شرایط هتک حرمت به مقدسات مذهبی، در میان طرفداران مذهبی که مورد هتک حرمت قرار گرفته، بحث احساسی و هیجانی پیش می آید و این افراد در برابر اقدامات موهن، گاه از مسیر تعقل و تفکر خارج می شوند. جریحه دار شدن احساسات پیروان یک دین به دلیل توهین به کتاب مقدس آنها و سایر نمادهای مذهبی، به نفرت پراکنی بیشتر و اختلاف بین ملت ها و گاه ادیان منجر می شود (Bielefeldt & Ghanea, 2017).

دلیل دوم، مشتمل بر این مضمون است که هدف از آزادی بیان، کشف حقیقت است؛ اما با اهانت، اصول و بنیادهای چنین کشفی از بین خواهد رفت. توهین به ادیان، گفتگوی انسانی و میان تمدنی را متوقف می کند و افراط گرایی، فرقه گرایی و وحشی گری را ترویج می دهد. احترام به باور دینی، در یک جامعه متمدن، نیازمند تحمل و عدم توسل به ابزارهای تخریبی و توهین آمیز است (توکلی و دیگران، ۱۳۹۴ : ۷۱). سخنان مشوق تنفر و جنایات ناشی از نفرت، جوامع را با تهدید حقوق فردی، کرامت و برابری انسانی مواجه ساخته و تقویت تنش ها بین گروه های اجتماعی، برهم زدن آرامش عمومی و نظم عمومی و به خطر انداختن همزیستی مسالمت آمیز را در پی خواهد داشت (Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2020). حمایت از چنین رفتارهایی در واقع منجر به جاهلیتی مدرن می شود که از رهگذر نقض سیستماتیک ارزش های انسانی و آزادی بیان پدید می آید. تا کنون نابرداری های عقیدتی و مذهبی، موجب بروز تنش های قومی و قبیله ای، بروز جنگ های داخلی فراوانی شده است. در دهه های اخیر نیز این نابرداری ها، رواج بنیادگرایی و سلفی گری را در پی داشته است. به عنوان دلیل سوم، استدلال شده است که مردم جهان با یکدیگر ارتباطات گسترده و درهم تنیده ای

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجمعۀ ترانس عالم الاسلامی
پژوهش های پای جهان اسلام

دارند و نمی‌توان مردم را در یک محیط جغرافیایی بسته نگه داشت و اجازه نداد به کشورهای دیگر رفت و آمد داشته باشند. در تعامل میان عقاید و باورهای مختلف و گاه متناقض میان باورمندان به ادیان مختلف، قطعاً عکس‌العمل‌های متقابلی به وجود خواهد آمد که منجر به هرج و مرج و ضایع شدن حقوق دیگران خواهد شد. مبنای مشروعیت حاکمیت قانون، قرارداد اجتماعی و اراده مردم است. براین اساس، مردم باورهای مختلفی دارند که باید به آن‌ها احترام گذاشت و نباید این باورها مورد توهین و تجاوز قرار گیرد.

بالاخره در آخرین دلیل، در راستای محدوده و گستره آزادی بیان نیز یادآور شده اند که گرچه آزادی عقیده و بیان هر دو از حقوق اساسی بشر محسوب می‌شوند، اما آزادی بیان برخلاف آزادی عقیده، مطلق و بدون محدودیت نیست. مفهوم آزادی بیان با مفاهیمی چون تسامح و تساهل، بردباری، محو کلیه اشکال تبعیض، پیوند خورده است. اگرچه انسان آزاد است، اما باید وضعیتی تعریف کرد تا به تعارض میان افراد و ملت‌ها نیانجامد. منشور ملل متحد بر این نکته تأکید می‌کند که باید با هر اقدامی که موجب نقض حقوق بشر می‌شود و صلح و امنیت جهانی را به خطر می‌اندازد، مقابله کرد. وقتی نفرت‌انگیزی بین ملت‌های جهان به وجود بیاید، صلح و امنیت به خطر می‌افتد و ممکن است گروه‌های سلفی و تکفیری هم ایجاد شود. برخی افراد وقتی می‌بینند کسانی که ادعای روشنفکری، پیشرفت و آزادی دارند، حق انتخاب‌شان در دین و مذهب را محترم نشمرده و اجازه می‌دهند تا به مقدسات آنان توهین شود، ممکن است دست به هر کاری بزنند. برای مثال در قضیه ماکوم رز علیه کانادا^۱، رز معلم مدرسه‌ای بود که کتب و جزواتی در مورد سقط جنین و تعارض میان یهودیت و مسیحیت منتشر و اظهارات علنی بحث برانگیزی به عمل آورده بود. متعاقب شکایت‌های به عمل آمده و تصمیم هیئت امنای مدرسه، وی از تدریس محروم و به پست اجرایی منتقل شد. کمیته حقوق بشر مقرر کرد که اعمال محدودیت بر آزادی بیان معلم نویسنده، قابل پذیرش است؛ زیرا این محدودیت‌ها به منظور حمایت از حقوق یا اعتبار پیروان ادیان مختلف؛ شامل حق بهره‌مندی آنها از آموزش عاری از جانبداری، تعصب و نابردباری در نظام مدارس عمومی وضع شده‌اند^۲.

۴- تعامل آزادی بیان با آزادی‌های عقیدتی - مذهبی در اسناد بین‌المللی

۴-۱- منشور سازمان ملل متحد و منشور حقوق بشر (اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین)

یکی از اصول اساسی منشور ملل متحد، کرامت و برابری ذاتی همه انسانها است. بر اساس این سند،

1. Malcolm Ross v. Canada, Communication No. 736/1997, U.N. Doc. CCPR/C/70/D/736/1997 (2000).

2. <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/736-1997.html>

همه کشورهای عضو متعهد شده اند که با همکاری سازمان ملل متحد، چه به نحو مشترک و چه جداگانه، در راستای ترویج و تشویق احترام جهانی و رعایت حقوق بشر و آزادی های اساسی برای همه، بدون تمایز از نظر نژاد، جنس، زبان یا مذهب، اقدام کنند. مواد ۱، ۱۳ و ۵۵ منشور ملل متحد، متضمن احترام به حقوق و آزادی های بنیادین بشر بدون تمایز نژادی، جنسیتی و مذهبی هستند.

اعلامیه جهانی حقوق بشر در بخش هایی از مقدمه خود مقرر می دارد: «بازشناسی حرمت ذاتی آدمی و حقوق برابر و سلب ناپذیر تمامی اعضای خانواده بشری، بنیان آزادی عدالت و صلح در جهان است». در ادامه این مقدمه آمده است که: «بی اعتنائی و تحقیر حقوق انسان به انجام اعمال وحشیانه انجامیده به طوری که وجدان آدمی را در رنج افکنده است و پدید آمدن جهانی که در آن تمامی ابنای بشر از آزادی بیان و عقیده برخوردار باشند و به رهایی از هراس و نیازمندی برسند؛ به مثابه عالی ترین آرزوی عموم انسان ها اعلام شده است». این مقدمه همچنین تاکید می کند که گسترش روابط دوستانه میان ملت ها امری بایسته است. مواد ۱۸ و ۲۶ این اعلامیه به درك متقابل، تساهل و مدارا میان ملت ها و گروه های نژادی و مذهبی اشاره کرده است.

در عمده اسناد حقوق بشری، حمایت از مضامین نژادی و مذهبی در کنار هم بکار رفته است. به طور خلاصه، تنها تمایزی که می توان بین دین و نژاد در اسناد حقوق بشر قائل شد، زمانی است که به موضوع تبعیض در حقوق مذهبی مربوط می شود. در سایر زمینه ها هدف اسناد حقوق بشری مرتبط با هم یکی بوده و عناصر نژاد و مذهب، قابل تعویض یا تبادیل پذیر^۱ هستند (Hashemi, 2022:169).

ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می دارد: «همگان از حق آزادی عقیده و بیان برخوردارند و این حق شامل آزادی داشتن باور و عقیده ای بدون [نگرانی] از مداخله و [مزاحمت] و حق جستجو، دریافت و انتشار اطلاعات و افکار از طریق هر رسانه ای بدون ملاحظات مرزی است».

میثاقین نیز به موضوع هتک حرمت و آزادی های مذهبی اشاره داشته اند. ماده ۱۹ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، در بند ۱ اشعار می دارد: «هیچ کس را نمی توان به مناسبت عقایدش مورد مزاحمت و اخافه قرار داد.» بند ۲ این ماده مقرر داشته است: «هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی تفحص و تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل، بدون توجه به مرزها؛ خواه شفاهاً یا به صورت نوشته یا چاپ یا به صورت هنری یا به هر وسیله دیگر به انتخاب خود می باشد». بند ۳ همین ماده اشاره دارد به اینکه: «اعمال حقوق مذکور در بند ۲ این ماده، مستلزم حقوق و مسئولیت های

1. interchangeable

خاص است و لذا ممکن است تابع محدودیت های معینی بشود که در قانون تصریح شده و برای امور ذیل ضرورت داشته باشد: الف. احترام حقوق با حیثیت دیگران؛ ب. حفظ امنیت ملی یا نظم عمومی یا سلامت یا اخلاق عمومی).^۱ بعلاوه، طبق ماده ۲۰ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، نفرت پراکنی و آنچه که موجب نفرت افکنی بین انسان ها شود، محکوم شده است. همچنین ماده ۱۳ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر تضمین آزادی خواست والدین و سرپرستان قانونی راجع به آموزش مذهبی فرزندان تاکید کرده است.

۲-۴- اعلامیه محو کلیه اشکال نابردباری و تبعیض بر مبنای دین و عقیده مصوب ۱۹۸۱

مجمع عمومی

در سال ۱۹۶۱، کمیسیون فرعی پیشگیری از تبعیض و حمایت از اقلیت ها^۱، در چارچوب بررسی اطلاعات مربوط به اشکال تعصب نژادی و عدم تحمل مذهبی، پیشنهاد کرد که اقدامات بیشتری برای مبارزه با چنین نمایش ها و تظاهرات، انجام شود.^۲ در همان سال، این موضوع توسط کمیسیون حقوق بشر در هفدهمین جلسه آن^۳ و توسط شورای اقتصادی و اجتماعی در بیست و سومین جلسه آن^۴ مورد بررسی قرار گرفت. مجمع عمومی به دلیل محدودیت زمانی نتوانست این موضوع را در جلسه شانزدهم خود مورد بررسی قرار دهد و تصمیم گرفت آن را در هفدهمین جلسه خود در سال ۱۹۶۲ بررسی کند. با قطعنامه ۱۷۷۹ در ۷ دسامبر ۱۹۶۲، مجمع عمومی توصیه های شورای اقتصادی و اجتماعی را با هدف ریشه کنی تعصب نژادی و عدم تحمل ملی و مذهبی تأیید کرد. در همان روز، مجمع عمومی با توجه به لزوم انجام تمام اقدامات ممکن برای رفع نهای و کامل همه مظاهر تبعیض در تفاوت نژاد، رنگ و مذهب، قطعنامه ۱۷۸۰ را به تصویب رساند که به موجب آن از شورای اقتصادی و اجتماعی درخواست کرد که از کمیسیون حقوق بشر بخواهد که هم پیش نویس اعلامیه و هم پیش نویس کنوانسیون رفع همه اشکال تبعیض نژادی را تهیه کند. این تلاش ها و اقدامات حدود دودهمه به درازا کشید تا بالاخره در ۲۵ نوامبر ۱۹۸۱ مجمع عمومی سازمان ملل، اعلامیه رفع کلیه اشکال نابردباری و تبعیض مبتنی بر دین یا عقیده^۵ را به تصویب رساند.

1. the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.

۲. گزارش کمیسیون فرعی، (E/CN.4/81/5) قابل دسترسی در: <https://digitallibrary.un.org/record/642060?ln=en>

3. resolution 5 (XVII) of 10 March 1961.

4. (resolution 826 B (XXXII) of 27 July 1961.

5. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief Proclaimed by General Assembly resolution 36/55 of 25 November 1981.

فصلنامه علمی-پژوهشی
مجموعه دانش های اسلامی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

تأمل فراوان درباره پیش نویس کنوانسیون مزبور و درنگ طولانی در تصویب اعلامیه امحای نابردباری مذهبی، به طور عمده، ناشی از ماهیت بحث برانگیز موضوعات آن بوده است. زیرا با وجود آن که توافق درباره اصل کلی بردباری مذهبی و عدم تبعیض در این خصوص، بسیار سهل و آسان است، ولی جزئیات آن، مباحث گسترده و فراوانی را به دنبال دارد و نشان می دهد که هنوز درباره جزئیات حقوق و آزادی های مذهبی اتفاق نظر روشنی وجود ندارد (مظفری، ۱۳۷۶: ۱۴). این اعلامیه در واقع اولین سند بین المللی است که بر عدم تحمل مذهبی تمرکز دارد. سازمان ملل از سال ۱۹۸۶ گزارشگر ویژه ای را مکلف کرد تا بر اجرای این اعلامیه نظارت داشته باشد. اهداف این اعلامیه در مقدمه آن چنین معرفی شده است: «نادیده گرفتن و نقض حقوق بشر و آزادی های اساسی، به ویژه حق آزادی اندیشه، وجدان، مذهب یا هر عقیده ای، به طور مستقیم یا غیر مستقیم، جنگ ها و رنج های بزرگی را برای بشر در پی داشته است». مقدمه، یادآور شده است که نادیده گرفتن و نقض حقوق و آزادی ها؛ گاه «به عنوان ابزار مداخله خارجی در امور داخلی سایر کشورها و برانگیختن نفرت بین مردم و ملل» نقش آفرینی می کند. در این مقدمه، همچنین بر این نکته اشاره شده است که «دین یا عقیده، برای هرکسی که به هر یک از آنها اعتقاد دارد، یکی از عناصر اساسی در برداشت او از زندگی است، بنابراین آزادی مذهب یا عقیده باید کاملاً محترم شمرده و تضمین شود». در مقدمه اعلامیه محو کلیه اشکال نابردباری و تبعیض بر مبنای دین و عقیده مصوب ۱۹۸۱ مجمع عمومی، ارائه تعریفی باز^۱ که طیف وسیعی از انواع مختلف اعتقادات مذهبی و موضوعات مرتبط با آنها، جهت تأکید بر این نکته است که ادیان و باورها «اهمیت وجودی دارند، که در تمامیت درک خود شخص و شیوه زندگی او نفوذ می کند» (Bielefeldt & Ghanee, 2017).

بند ۱ ماده ۲ اعلامیه محو نابردباری و تبعیض مذهبی، بر این مفهوم تأکید دارد که: «هیچ کس نباید بخاطر دین یا اعتقاد، مورد تبعیض هیچ دولت، نهاد، گروه یا اشخاص قرار گیرد». واژه «هیچ کس^۲» تأکید می کند که نه تنها شهروندان بلکه تمام انبای بشر، صاحب این حقوق هستند و باید از آنها حمایت شود. این درحالی است که هم دولت ها و هم بازیگران غیردولتی ها نیز می توانند به طور بالقوه مرتکبان و مسئولان تبعیض های عقیدتی باشند. مراد از واژه های «نابردباری و تبعیض مبتنی بر مذهب یا عقیده» در بند ۲ ماده ۲ بیان شده است. این بند، اشاره می کند: «هر نوع تمایز، منع، برتری یا محدودیت مبتنی بر مذهب یا عقیده است که هدف یا نتیجه آن منع یا محدود نمودن شناسایی، بهره مندی یا اعمال حقوق بشر و آزادی های اساسی، بر اساس برابری است». بدیهی است که، نقض حقوق بشر از طریق «تبعیض»

1. open definition

2. no one

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراستک اعلیٰ اسلامی
پژوهشهای بنیادی جهان اسلام

از نقض آن با انگیزه «نابردباری»، متمایز است. «نابردباری»، به نگرش های عاطفی، روانی، فلسفی و مذهبی اشاره دارد که ممکن است باعث اعمال تبعیض یا نقض آزادی های مذهبی شود. «نابردباری»، واژه ای «غیردقیق و مبهم» است، در حالی که واژه «تبعیض» به دلیل بکار رفتن در معاهدات بین المللی مختلف، معنای حقوقی روشنی دارد (Bielefeldt & Wiener, 2021, 3).

ماده ۵ این اعلامیه تدابیری را در جهت حمایت از منافع عالیه کودکان ضروری دانسته است. در بند ۳ این ماده آمده است: «کودک باید در برابر هر گونه تبعیض مبتنی بر مذهب یا عقیده محافظت شود. او باید در فضای تفاهم، بردباری، دوستی میان ملت ها، صلح و برادری جهانی، احترام به آزادی مذهب یا عقیده دیگران، و با آگاهی کامل از این که توان و استعداد های او باید در خدمت هم نوعان وی به کار آید، تربیت شود». ماده ۶ نیز شامل فهرست غیر جامع و احصاء نشده از مصادیق است که تحت حق آزادی اندیشه، وجدان، مذهب یا عقیده، حمایت می شوند. این غیر احصایی بودن و از باب نمونه ذکر کردن مصادیق در این ماده؛ در واقع تاکید دوباره بر توسیع مفهوم دین و مذهب و سایر مظاهر مرتبط با آن است. این موارد ۸ گانه عبارتند از: الف) عبادت یا اجتماع در ارتباط با یک دین یا عقیده و ایجاد و نگهداری مکان هایی برای این اهداف؛ ب) تأسیس و نگهداری مؤسسات خیریه یا بشردوستانه مناسب؛ ج) ساخت، به دست آوردن و استفاده به میزان کافی از اشیاء و مواد لازم مربوط به آداب یا آداب و رسوم یک دین یا عقیده؛ د) نوشتن، انتشار نشریات مربوطه در این زمینه ها؛ ه) آموزش دین یا عقیده در مکان های مناسب برای این اهداف؛ و) درخواست و دریافت کمک های مالی و سایر کمک های داوطلبانه از افراد و مؤسسات؛ ز) تربیت، انتصاب، انتخاب یا تعیین جانشین مناسب برای رهبران مذهبی که بر اساس الزامات و معیارهای هر دین یا عقیده ای مورد نیاز است؛ ح) رعایت روزهای استراحت و برگزاری اعیاد و مراسم بر اساس دستورات دین یا عقیده خود؛ ط) حفظ ارتباطات با افراد و جوامع در سطوح ملی و بین المللی. با توجه به این واقعیت که در بسیاری از قوانین اساسی ملی، مقررات مربوط به آزادی مذهب یا عقیده عمدتاً بر عنصر «پرستش» متمرکز است، اصرار بر درک گسترده مظاهر مذهبی بسیار مهم است (Bielefeldt & Wiener, 2021, 4). ماده هفت اعلامیه نیز به تعهد دولت ها مبنی بر درج این حقوق و آزادی ها در قوانین داخلی جهت اجرای مؤثر آن ها اشاره دارد که حقوق و آزادی های مطروحه در این اعلامیه، باید در قوانین داخلی به گونه ای مورد شناسایی قرار گیرند، تا هر کس بتواند در عمل از حقوق و آزادی های یاد شده بهره مند گردد.

در دهه های پس از تصویب اعلامیه ۱۹۸۱، صدها گزارش، قطعنامه، خلاصه اسناد، نامه های دولت ها و بیانیه های سازمان های جامعه مدنی سازمان ملل به این اعلامیه اشاره کرده اند. به عنوان مثال، اعلامیه

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام
جمعیت ترانس عالم الاسلامی

۸۸

سال سیزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۲

۱۹۹۲ در مورد حقوق افراد متعلق به اقلیت‌های ملی یا قومی، مذهبی و زبانی در مقدمه خود بر تمایل به ارتقای تحقق اصول مندرج در اسناد بین‌المللی مختلف از جمله اعلامیه ۱۹۸۱ تأکید کرد.^۱ از این اعلامیه به عنوان نقطه عطفی در توسعه و ارتقای هنجارهای حقوق بشر، ستایش شده است. اعلامیه ۱۹۸۱ در واقع رهنمودهای مهمی را برای تعریف خطوط آزادی مذهب یا عقیده ارائه می‌دهد، به ویژه از طریق ارائه فهرستی نامحدود و مصایقی غیراحصایی از مظاهر و تجلیات مذهبی حمایت شده که در ماده ۶ آن به برخی از آنها اشاره شده است؛ به نحوی که الهام بخش هنجارهای منطقه ای و ملی بسیاری بوده است.

۴-۳- طرح اقدام رباط در مورد ممنوعیت حمایت از نفرت ملی، نژادی یا مذهبی که به منزله تحریک به تبعیض، خصومت یا خشونت است (۲۰۱۲)^۲

کمیته حقوق بشر و برنامه اقدام رباط، معیارهای شش‌گانه ای را برای اعمال ماده ۲۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی لازم می‌داند، این معیارها عبارتند از: زمینه یا بافتار، شخص سخنان، قصد، محتوا، میزان انتشار^۳ و احتمال آسیب که حتمی و قریب الوقوع بودن آسیب و ضرر از زمره آنها است. علاوه بر این، باید محدودیت‌های سه‌گانه آزادی بیان مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مراعات شود. این محدودیت‌ها بیانگر این است که هر بیانی، باید قانونی، کاملاً ضروری و متناسب برای دستیابی به هدف مشروعی باشد که در حقوق بین‌الملل حقوق بشر تعیین شده است.^۴ عدم مدارا و تبعیض بر اساس مذهب یا عقیده به طرق متعددی در هر گوشه از جهان تجربه شده است. این شامل تمایز یا تبعیض، طرد، محدودیت یا ترجیح بر اساس مذهب یا اعتقاد است. هرگونه تعرض به بهره‌مندی برابر از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، با هر هدف و انگیزه ای به منزله ناپردباری و تبعیض تلقی می‌شود.^۵ بند ۲ ماده ۱۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR) توجه را به این واقعیت جلب می‌کند که هیچ کس

۱. علاوه بر این، کنفرانس جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۹۳ در وین از همه کشورها دعوت کرد تا مفاد اعلامیه ۱۹۸۱ را عملی کنند. به همین صورت، کنفرانس جهانی علیه نژادپرستی در دوران در سال ۲۰۰۱ خواستار اجرای آن شد؛ چرا که به تبعیض مذهبی وقتی با سایر اشکال تبعیض ترکیب می‌شود، نوعی تبعیض چندگانه را شکل می‌دهد. در سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۲۰، مجمع عمومی در قطعنامه‌های موضوعی خود نیز مکرر به این اعلامیه اشاره کرده است. قطعنامه‌هایی نظیر: ارتقای گفت‌وگوی بین‌ادیانی و بین‌فرهنگی، تفاهم و همکاری برای صلح (قطعنامه ۲۶/۷۵)، آزادی مذهب یا عقیده (قطعنامه ۱۸۸/۷۵)، روز جهانی برادری انسانی (قطعنامه ۲۰۰/۷۵) و قطعنامه ترویج فرهنگ صلح و مدارا برای حفاظت از اماکن مذهبی (قطعنامه ۲۵۸/۷۵).

2. the Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence (2012).

3. extent of dissemination

4. Rabat Plan of Action, A/HRC/22/17/Add.4, appendix, para. 22

5. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intoleranceand-discrimination>, article 2(2).

نباید مورد اجباری قرار گیرد که آزادی او را در داشتن یا پذیرش دین یا عقیده دلخواه، خدشه دار کند.

اهداف حملات به نمودهای مذهبی، ممکن است افراد یا گروه‌ها باشند و ممکن است به طور مستقیم یا غیرمستقیم هدف قرار گیرند و قابلیت این را دارد که تحریک به تروریسم را در پی داشته باشد (Chetty & Alathur, 2018, 108). حملات متمایز از تحریک است که - بنا به تعریف - تحریکی از سوی یک فرد برای حمله به گروه هدف توسط مخاطب است.^۱ این اعمال همچنین از نظر بردباری یا مدارا^۲، نزاکت، مدنیت و احترام به حقوق دیگران^۳ باعث نگرانی می‌شود.^۴

۴-۴- اعلامیه بیروت و تعهد هجده گانه آن در مورد «ایمان برای حق‌ها» (۲۰۱۷)^۵

این گرهمایی در مارس ۲۰۱۷ با حضور فعالان مذهبی و نهادهای مدنی کنشگر در امور دینی، تحت حمایت سازمان ملل در بیروت برگزار شد.^۶ یکی از موضوعات مطرح شده در این اعلامیه، این بود که رهبران مذهبی باید آگاه باشند که هرگز نمی‌توان خشونت را به عنوان پاسخی به تحریک به نفرت تحمل کرد. بطور مثال خشونت را نمی‌توان با تحریک قبلی توجیه کرد. همه تعهدات هجده گانه اشاره شده در این اعلامیه برگرفته از متون مذهبی شرکت کنندگان است. یکی از تعهدات این اعلامیه که به عنوان «قاعده طلایی»^۷ از آن یاد شده این است که «هدف مردم این باشد که با یکدیگر همانطور رفتار کنند که دوست دارند با آنها رفتار شود؛ با مدارا، ملاحظه و شفقت»^۸

یکی از تعهدات مندرج در این اعلامیه، مبین این نکته است که ادیان لزوماً تابع تفاسیر بشری هستند،

۱. برنامه اقدام رباط (Rabat Plan of Action)، قسمت پیوست، بند ۲۹. دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر (OHCHR) مجموعه‌ای از کارگاه‌های تخصصی را در مورد ممنوعیت تحریک به نفرت ملی، نژادی یا مذهبی ترتیب داد که در آن الگوهای قانونی، رویه‌ها و سیاست‌های قضایی در این زمینه مورد بررسی قرار گرفت. این گزارش نتایج این ابتکار را خلاصه می‌کند. به ویژه فراهم می‌کند جزئیات جلسه کارشناسی پایانی که در اکتبر ۲۰۱۲ در رباط برگزار شد، که نتیجه‌گیری و توصیه‌های کارگاه‌های کارشناسی را گرد هم آورد و منجر به تصویب برنامه اقدام رباط در مورد منع حمایت از ملی، نژادی یا مذهبی شد. نفرتی که به منزله تحریک به تبعیض، خصومت یا خشونت باشد که در پیوست این گزارش آمده است. لینک دسترسی: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat_draft_outcome.pdf

2. tolerance

3. respect for the rights of others

۴. برنامه اقدام رباط (Rabat Plan of Action) قسمت پیوست، بند ۲۰.

5. the Beirut Declaration and its 18 commitments on "Faith for Rights" (2017).

۶. متن اعلامیه بیروت را در نشانی زیر ببینید:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Press/21451/18CommitmentsonFaithforRights.pdf>

7. Golden Rule

۸. احادیث بسیاری با همین مضمون در دین اسلام نقل شده است.

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام

بنابراین رهبران دینی و پیروان آنها باید متعهد به ترویج سازنده باشند. به علاوه آنها متعهد هستند که در راستای اجرای این اعلامیه از طریق تبادل شیوه‌ها، افزایش ظرفیت متقابل و فعالیت‌های منظم به روز رسانی شده‌ی مهارت‌ها برای مبلغان مذهبی و معنوی، معلمان و مربیان، به ویژه در زمینه‌های ارتباطی، اقلیت‌های مذهبی یا اعتقادی، بین‌المللی، از یکدیگر حمایت کنند. میانجیگری جامعه، حل تعارض، تشخیص زود هنگام تنش‌های جمعی و بررسی ابزارهای توسعه مشارکت‌های پایدار با مؤسسات دانشگاهی تخصصی بمنظور انجام تحقیقات بین رشته‌ای در مورد مسائل خاص مربوط به ایمان و حقوق؛ از دیگر تعهدات مندرج در این اعلامیه است.

اعمال عمومی ناشی از عدم تحمل و بردباری در سراسر جهان رو به افزایش است و باید خاطرنشان کرد که این گونه رفتارها در زمان تنش‌های سیاسی رایج تر است. انگیزه‌ها و اهداف سیاسی و نمایش‌های عمومی مهندسی شده مبتنی بر عدم مدارا؛ هدف ادیان را نادیده می‌گیرد، تا جایی که به ابزاری کردن^۱ دین و عقیده و تبدیل آن به سلاح^۲ برای پرورش نفرت منجر می‌شود. از ادیان، عقاید یا پیروان آنها نباید برای تحریک نفرت و خشونت، به عنوان مثال برای اهداف انتخاباتی یا منافع سیاسی، استفاده ابزاری نمود^۳.

رفتارهای موهن نسبت به کتب و سایر نمودهای مذهبی، جوامع را با خطر ارتجاع و بازگشت عقب مواجه ساخته و بر سرمایه‌گذاری‌های آموزشی و اجتماعی مثبت به سمت درک و تنوع، اثر معکوس خواهد گذاشت. در نهایت، حاضران در گردهمایی بیروت اعمالی که در بردارنده ناپردباری یا عدم تساهل و مدارا^۴ تلقی شده و عمدتاً با هدف برانگیختن نفرت یا ایجاد صدمه و ایجاد تنش‌های بین مذهبی و سیاسی می‌شود، از جمله موارد اخیر آتش زدن قرآن در ملاء عام یا هتک حرمت به اماکن مذهبی را قابل اعتراض دانسته و محکوم کردند.

۴-۵- سایر اسناد بین‌المللی حقوق بشر

علاوه بر اسناد اشاره شده، بسیاری از کنوانسیون‌ها، بیانیه‌ها و اصول رفتاری و برنامه‌های بین‌المللی نیز اشاراتی به آزادی‌های مذهبی و عقیدتی و منع بی‌حرمتی و اهانت به نمودهای مذهبی داشته‌اند.

1. instrumentalization

2. weaponization

۳. اعلامیه بیروت و تعهدات هجده گانه راجع به «ایمان یا التزام به حق‌ها»، پیوست شماره ۲، تعهد شماره ۱۰ این اعلامیه تحت عنوان: «Beirut Declaration and its 18 Commitments on "Faith for Rights"» در آدرس زیر، در دسترس است: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Press/Faith4Rights.pdf>

4. intolerance

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعهٔ دراسات العالم الاسلامی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

برخی از این اسناد نیز با تحدید گستره آزادی بیان، رعایت کرامت افراد و پیروان ادیان و نظم عمومی را از زمره موضوعاتی ذکر کرده اند که نمی توان به بهانه آزادی بیان، آنها را مخدوش کرد. در مواد ۱، ۲ و ۵ کنوانسیون منع تبعیض در آموزش علاوه بر تأکید بر آزادی مذهب، تأکید شده است که تأسیس و آموزش افراد در مؤسسات آموزشی به نحو جداگانه به جهات مذهبی، امری تبعیض آمیز محسوب نمی شود. در ماده ۱۴ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۱۶ کنوانسیون محو اشکال تبعیض علیه زنان، ماده ۵ کنوانسیون منع تبعیض نژادی، اعلامیه جهانی قاهره ۱۹۹۰ نیز به مضامین مشابه پرداخته شده است. ماده ۴ کنوانسیون مرتبط با وضعیت پناهندگان، به آزادی مذهب و لزوم تأمین آزادی آموزش مذهبی فرزندان پناهندگان اختصاص یافته است. در ماه مه ۲۰۱۹، دبیر کل سازمان ملل متحد، استراتژی و برنامه اقدام سازمان ملل^۱ در مورد تشویق نفرت پراکنی را معرفی کرد، ضمن این برنامه یک کارزار^۲ تأثیرگذار - که خطرات جدی برای اقلیت های مذهبی و سیاسی مطرح می کند- با انگیزه ارائه تعریفی از تشویق به نفرت پراکنی و معرفی عناصر حقوقی مشترک آن، راه اندازی شد (Fischer, 2021: 177). نهادهای فعال در زمینه حقوق بشر در سازمان ملل، مقررات توهین به مقدسات را به دلیل مبهم بودن و گستردگی آنها، مستعد اجرای خودسرانه دانسته و محکوم کرده اند. به زعم این نهادها، مقررات اهانت به مقدسات مقامات را قادر می سازد تا از آنها برای حمله به اقلیت های مذهبی، مخالفان سیاسی و افرادی که دیدگاه های اقلیت دارند، استفاده کنند. به همین ترتیب، استراتژی و برنامه اقدام، تعریف از سخنان مشوق نفرت پراکنی را مبهم و کاملاً متکی بر تفسیر ذهنی دانسته؛ به نحوی که موجبات توسل به اتهامات و پیگردهای خودسرانه و بدخواهانه را فراهم می سازد (Fischer, 2021: 177).

این کمپین، کشورهایی را پوشش می دهد که می خواهند به قوانین توهین آمیز خود - تحت عنوان ممنوعیت سخنان نفرت انگیز یا نفرت پراکنی - با تأیید سازمان ملل متحد، ادامه دهند. در واقع، نمونه هایی از اجرای قوانین مشوق نفرت پراکنی در اندونزی، روسیه، مقدونیه شمالی و دانمارک نشان می دهد که کشورها همانطور که از قوانین توهین آمیز استفاده می کنند، از این قوانین نیز برای مجازات ابراز دیدگاه های اقلیت ها، استفاده می کنند (Fischer, 2021: 177). این اقدامات هم راستا با بند ۵ (ه) قطعنامه ۱۶/۱۸ شورای حقوق بشر^۳ و عزم جدی برای تشویق نمایندگان و رهبران دولت در تمام بخش های جامعه

1. the U.N. Strategy and Plan of Action on Hate Speech
2. campaign
3. Human Rights Council resolution 16/18 on combating intolerance, negative stereotyping and stigmatization of, and discrimination, incitement to violence, and violence against persons based on religion or belief, A/HRC/RES/16/18.

و جوامع مربوطه برای سخن پراکنی و نفرت پراکنی در برابر اعمالی است که ناشی از نابردباری و خشونت مبتنی بر دین یا باورهای مذهبی تلقی می‌شوند^۱. قطعنامه ۱۶/۱۸ همچنین از کشورها می‌خواهد که در پهنه داخلی خود صلح و احترام را از طریق تساهل مذهبی از طریق تشویق ایجاد شبکه‌های مشارکتی برای ایجاد درک متقابل، الهام بخشی به منظور اقدام سازنده در جهت انسجام و همزیستی، شناسایی و رسیدگی به مناطق بالقوه تنش بین گروه‌های مختلف، تقویت کنند. همچنین دولت‌ها باید برای مشارکت در اطلاع رسانی موثر و شناخت نقش مثبت طرح و بحث ایده‌ها و گفتگوی بین ادیان و بین فرهنگی کوشش نمایند. متأسفانه، اسناد بین‌المللی حقوق بشر از افراد حمایت می‌کند نه ادیان، بر همین اساس، اهانت به ایده‌ها، رهبران، نمادها یا اعمال و مناسک اسلام، در واقع آن چیزی است که باید ممنوع شده و مورد جرم‌انگاری واقع شود^۲. کشورها باید ضرورت مبارزه با تحقیر^۳ و کلیشه‌ها یا رفتارهای قالبی^۴ منفی مذهبی افراد را از طریق اقداماتی، از جمله از طریق آموزش و افزایش آگاهی تشخیص داده و تدابیری برای جرم‌انگاری تحریک به خشونت حتمی یا قریب الوقوع^۵ بر اساس مذهب یا اعتقاد^۶ اتخاذ کنند. باید با ابراز عدم مدارا مقابله کرد تا اقدامات نابردبارانه یا حتی خشونت بیشتر را تشویق نکند. رهبران سیاسی، مذهبی و جامعه مدنی می‌توانند نقش مهمی در محکومیت عدم تحمل و تشویق تنوع و تفاهم در میان جوامع ایفا کنند^۷. باید در مقابل کسانی ایستاد که عمدتاً از تنش‌ها سوء استفاده می‌کنند یا افراد را بر اساس اعتقادات مذهبی خود هدف قرار می‌دهند^۸.

در ادامه، تنها به ذکر اسنادی که به نحو پراکنده، مطالبی مرتبط با موضوع مورد بحث در این مقاله مطرح کرده‌اند، اکتفا خواهیم کرد. این اسناد عبارتند از: کنوانسیون پیشگیری و مجازات جنایت نسل کشی (۱۹۴۸)؛ کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان (۱۹۵۱)؛ کنوانسیون بین‌المللی رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۵)؛ کنوانسیون حذف همه اشکال تبعیض علیه زنان (۱۹۷۹)؛ کنوانسیون

1. A/HRC/RES/49/5, paragraph 8.

2. A/HRC/46/30, para. 73, report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief.

3. denigration

4. stereotyping

5. to criminalize incitement to to criminalize incitement to imminent violenceviolence

6. A/HRC/RES/16/18, para. 5

۷. بیانیه نازیلا قانع، گزارشگر ویژه آزادی مذهب یا عقیده و به نمایندگی از کمیته هماهنگی آیین‌های ویژه (پنج‌ج و سومین جلسه شورای حقوق بشر، ژنو، ۱۱ ژوئیه ۲۰۲۳). قابل دسترسی در نشانی:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/religion/2023-07-11-HRC53-UD-religious-hatred-SR-ForB-statement.pdf>

8. A/HRC/RES/16/18, preambular para. 8

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

منع شکنجه و سایر موارد ظالمانه، غیرانسانی یا رفتار یا مجازات تحقیرآمیز (۱۹۸۴)؛ کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹)؛ کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق همه کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌های آنها (۱۹۹۰)؛ کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت (۲۰۰۶)؛ کنوانسیون بین‌المللی برای حمایت از همه افراد در برابر ناپدید شدن اجباری (۲۰۰۶)؛ اعلامیه حقوق افراد متعلق به گروه‌های ملی یا قومی، مذهبی و اقلیت‌های زبانی (۱۹۹۲)؛ اصول رفتار نهضت بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر و سازمان‌های غیردولتی در برنامه‌های واکنش به بلایا (۱۹۹۴)؛ اعلامیه یونسکو در مورد اصول مدارا (۱۹۹۵)؛ سند نهایی بین‌المللی کنفرانس مشورتی آموزش مدرسه در رابطه با آزادی مذهب یا عقیده، مدارا و عدم تبعیض (۲۰۰۱)؛ اصول راهنمای تولدو^۱ در مورد آموزش ادیان و عقاید در مدارس دولتی (۲۰۰۷)؛ اعلامیه سازمان ملل متحد در مورد حقوق مردمان بومی (۲۰۰۷)؛ بیانیه لاهه در مورد ایمان به حقوق بشر (۲۰۰۸)؛ اصول کامدن^۲ در مورد آزادی بیان و برابری (۲۰۰۹)؛ قطعنامه ۱۶/۱۸ شورای حقوق بشر در مورد مبارزه با عدم مدارا، کلیشه‌سازی منفی و برچسب زنی و تبعیض، تحریک به خشونت و خشونت علیه افراد مبتنی بر مذهب یا اعتقاد (استانبول، ۲۰۱۱)؛ چارچوب تجزیه و تحلیل برای جنایات وحشیانه (۲۰۱۴)؛ برنامه اقدام دبیرکل برای جلوگیری از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز (۲۰۱۵) و همچنین اعلامیه فز^۳ در مورد جلوگیری از تحریک به خشونت منجر به جنایات وحشیانه (۲۰۱۵).

۵- تزامم و تعارض حق‌ها

یکی از مباحث در حقوق بشر بین‌المللی، مسأله تزامم یا تعارض میان حق‌های بشری است که گاه صاحب‌نظران را با پیچیدگی‌ها و دشواری‌های مواجهه ساخته؛ به نحوی که در این تضارب افکار، دیدگاه‌های متنوعی مطرح شده است. لازم است بین دو مفهوم تزامم حقوق و تعارض حقوق تفکیک قائل شد. تعارض میان دلایل و در مرحله قانونگذاری بوجود می‌آید. حق‌ها ممکن است در مواردی با برخی ضرورت‌ها، اوضاع و احوال و شرایط اجتماعی در تعارض قرار گیرد. در مقابل، تزامم؛ میان حق‌ها و در مرحله اجرا ایجاد می‌شود. راجع به موضوع پیش رو، گاه میان حق آزادی بیان با حق بر حیثیت و حق برخورداری از حریم خصوصی تزامم رخ می‌دهد. در واقع، تزامم حق‌ها از عدم تعریف دقیق حدود و ثغور حق، ناشی می‌شود.

1. Toledo Guiding Principles
2. The Camden Principles on Freedom of Expression and Equality
3. Fez Declaration

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه ترانس آکادمی اسلامی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۹۴

سال سیزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۲

در حوزه حقوق بشر، هیچ يك از آزادي هاي شناخته شده به اندازه آزادي بيان قابليت سوء استفاده ندارد. بنابراين، زماني كه اين حق بشري، خود در تعارض با برخي حق هاي بشري ديگر، مانند حق آزادي مذهب قرار مي گيرد، مسأله به گونه اي ديگر خودنمايي مي كند (شهبازی، ۱۳۸۹: ۴۰). هنگامی که میان آزادی عقاید مذهبی با آزادی ابراز یا بیان این عقاید تعارض مطرح شود، چالش جدی و سنتی راجع به انتخاب میان حق های مزبور به عنوان دو حق بشري خودنمايي مي كند.

اصولاً حق ها از حيث اهميت، مراتبی دارند، بدین معنی که برخی از حق ها بر حق هایی ديگر، مقدم و مرجح هستند. بطور مثال؛ حق حیات، بنیادی ترین حق بشری است که بر سایر حقوق مقدم است. در اکثریت قریب به اتفاق نظام ها، قیودی چون تصریح قانگذار، نظم عمومی، اخلاق حسنه و بهداشت، سلامت و رفاه عمومی قلمروی اجرایی حقوق بشر را محدود می کند. حقوق بین الملل در محکوم کردن هرگونه تبلیغ برانگیزاننده تنفر مذهبی صراحت دارد و دولت ها به محدود کردن آزادی بیان در این شرایط، متعهد هستند (اسمیت، ۱۳۸۷: ۳۵۳).

چنانچه بخواهیم اخلاق را خارج از چارچوب حق ها تعریف و تبیین کنیم، طبیعی است که برخی دغدغه های اخلاقی می تواند در تعارض با پاره ای حق ها قرار گیرد (سید قاری فاطمی، ۱۳۸۸: ۱۸۱). جوامع متفاوت، دارای اولویت های حقوق بشری متفاوتی هستند که نشأت گرفته از تجارب و نگرش های تاریخی متفاوت است (بوئر، ۱۳۸۷: ۴۴۰). مثلاً در زمان جنگ یا در وضعیت های اضطراری عمومی تخطی از آزادی بیان اغلب مجاز دانسته می شود^۱ (اسمیت، ۱۳۸۷: ۳۵۲). یا مثلاً حق عبور و مرور آزادانه، حق آزادي بيان، حق تجمعات صلح آمیز و حق تشکیل مجامع و تشکل ها از زمره حق هایی هستند که تحت شرایطی می توانند بصورت موقت به حال تعلیق درآیند.

بند ۳ ماده ۱۸ میثاق حقوق مدني و سياسي، امکان بروز تزامم و تعارض میان حق های بشری را پیش بینی کرده است. شروط محدودکننده آزادی بیان در بند ۳ ماده ۱۹ میثاق حقوق مدني و سياسي آمده است. در بند ۲ ماده ۱۳ میثاق امریکایی حقوق بشر و بند ۲ ماده ۱۰ میثاق اروپایی حقوق بشر^۲ نیز به شروط مشابهی اشاره شده است.

در اسناد بین المللی برای رفع تزامم یا تعارض احتمالي میان حق ها، به صراحت راهکاری ارائه نشده است. توسل به اصول کلی حقوقی در این زمینه باید حتی الامکان بدون ایراد خلل در اجرای حق ها از یک سو و از سوی دیگر به صورت موردی و با توجه به مقتضیات خاص و اوضاع حاکم بر هر قضیه، به

۱. برای مثال، ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر.

۲. در مقایسه با میثاق بین المللی، این سند شروط و تحدیدات متعدد و متنوع تری را برای آزادی بیان ذکر کرده است.

تفسیری هماهنگ با مندرجات اسناد بنیادین حقوق بشری دست یافت. قاعده «قانون مطلوب تر»، بیانگر این است که در تزامن و تعارض میان حق ها، تعهدی برتری دارد که بیشترین حمایت از فرد را در پی داشته باشد و در این میان تقدّم و تاخّر زمانی آن ها ملاک نیست (سادات اخوی، ۱۳۸۵: ۲۰۶).

برخی از مراجع قضایی منطقه ای و بین المللی با توسل به «دکترین حاشیه صلاحدید^۱» یا دکترین حاشیه تفسیر، سعی کرده اند تا چالش میان حق ها را حل و فصل کنند. دکترین حاشیه تفسیر که در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر وارد شده است، شیوه‌ای برای بررسی تصمیمات مقامات ملی از سوی دادگاه‌های بین المللی است. براساس این دکترین مقامات دولتی نسبت به قضات بین المللی در موقعیت بهتری برای تصمیم‌گیری در خصوص اعمال بهتر کنوانسیون اروپایی حقوق بشر قرار دارند (ملکی زاده و موسوی فر، ۱۴۰۱: ۲۰۵۷). از این اصل به عنوان ضمانت اجرای تکمیلی برای آن دسته از اقدام های احتیاطی به کار می رود که حقوق داخلی برای افراد جامعه فراهم می کند. تحلیل رویه دیوان اروپایی حقوق بشر در زمینه الغای نابردباری مذهبی نیز، بیانگر این است که به استثنای مواردی معدود، لحاظ منافع و مصالح دول اروپایی در قالب دکترین حاشیه صلاحدید در رویه قضایی دیوان مشهود است اما دیوان در صدور برخی از آرای مربوط به مسلمانان به جای تأسی از موازین حقوقی از موازین سیاسی تأثیر پذیرفته و آن طور که شایسته یک نظام قضایی در سطح منطقه اروپا بوده، عمل نکرده است (صادق پور و جاوید، ۱۳۹۹: ۱۵۵). فرد محور بودن حقوق بشر، برخلاف دولت محوری حقوق بین الملل عمومی، فضای مناسب و قدرت مانور بیشتری برای حاشیه تفسیر فراهم می سازد. با پررنگ تر شدن نقش افراد در حقوق بین الملل، می توان به اعمال این دکترین در حقوق بین الملل، امیدواری بیشتری داشت (ملکی زاده و موسوی فر، ۱۴۰۱: ۲۰۷۲). زمینه های محدودیت آزادی بیان بسیار گسترده تر از محدودیت های وارد بر آزادی ابراز مذهب است. پیروان یک آیین دینی یا مذهب خاص نمی توانند به بهانه انجام فرایض مذهبی خود نسبت به سایر مذاهب، اعمال خشونت کرده یا موجبات خصومت و تنفر دینی را فراهم آورند.

1. margin of appreciation doctrine

نتیجه گیری

حمایت از حقوق بشر فرآیندی است که همواره در حال ظهور و بروز است و در این فرآیند؛ اذهان مختلف، اهداف گوناگون و متنوعی را دنبال می کنند. آزادی بیان يك حق جمعی است، بنابراین باید متضمن شرط احترام به حقوق، حیثیت و آبروی دیگران، نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد. نادیده گرفتن این شروط می تواند به طور بالقوه، صلح و امنیت جوامع را به خطر اندازد. سخنان مشوق تنفر و جنایات ناشی از نفرت، جوامع را با تهدید حقوق فردی، کرامت و برابری انسانی مواجه ساخته و تقویت تنش ها بین گروه های اجتماعی، برهم زدن آرامش عمومی و نظم عمومی و به خطر انداختن همزیستی مسالمت آمیز را در پی خواهد داشت.

هرچند به نظر می رسد، حقوق بشر بین المللی بیشتر از افراد حمایت می کند تا ادیان، ایده ها، رهبران، نمادها یا اعمال و مناسک مذهبی، اما به هر روی، حقوق بین الملل در محکوم کردن هرگونه تبلیغ برانگیزاننده تنفر مذهبی صراحت دارد و دولت ها به محدود کردن آزادی بیان در این شرایط، متعهد هستند. بنابراین، بیش از هر زمان دیگری، پاسخ های به این اعمال باید قویاً در چارچوب قوانین بین المللی حقوق بشر، تثبیت شود. حق بر انجام اعمال و مناسک مذهبی، حقی موسع است که رویه بین المللی نیز آن را تأیید کرده است. حقوق بشر بین المللی در میثاق حقوق مدنی و سیاسی؛ احترام به حیثیت دیگران، حفظ امنیت ملی حفظ نظم عمومی، سلامت یا اخلاق عمومی را به عنوان محدودیت های آزادی بیان ذکر کرده است. در همین راستا، کمیته حقوق بشر و برنامه اقدام رباط، معیارهای شش گانه ای را برای اعمال محدودیت های مندرج در میثاق مزبور لازم می داند، این معیارها عبارتند از: زمینه یا بافتار، شخص سخنران، قصد، محتوا، میزان انتشار و احتمال آسیب که حتمی و قریب الوقوع بودن آسیب و ضرر از زمره آنها است.

در راستای مقابله با هتک حرمت به مقدسات، به نظر می رسد برخی واکنش ها موثرتر باشد. بدین وصف که بخشی از جمعیت مسلمان کشورهای اروپایی که مهاجر هستند، صدایشان کمتر شنیده می شود؛ در مقابل کسانی که بومی و اصیل کشوری باشند، صدایشان بهتر شنیده می شود، مخصوصاً در کشورهای عضو اتحادیه این امر بیشتر مشهود است. سوئد، به عنوان کشوری که در سال ۲۰۲۳ و ۲۰۲۴ بارها قرآن سوزی در آن رخ داده، کشوری است که عضو اتحادیه اروپاست و این موضوع باید در سطح اتحادیه اروپا شنیده شود. تشویق و ترغیب نمایندگان مسلمان در کشورهای اروپایی مخصوصاً در بالکان، بوسنی، صربستان و بلغارستان برای احقاق حقوق مسلمانان بسیار راهگشا خواهد بود. به

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های پای جهان اسلام

۹۶

سال سیزدهم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۲

هر روی؛ جوامع متفاوت، دارای اولویت های حقوق بشری متفاوتی هستند که نشأت گرفته از تجارب و نگرش های تاریخی متفاوت است. برخی از مراجع قضایی منطقه ای و بین المللی با توسل به «دکترین حاشیه صلاحدید» یا دکترین حاشیه تفسیر، سعی کرده اند تا چالش میان حق ها را حل و فصل کنند. تحلیل رویه دیوان اروپایی حقوق بشر، بیانگر این است که به استثنای مواردی معدود، لحاظ منافع و مصالح دول اروپایی در قالب دکترین حاشیه صلاحدید در رویه قضایی دیوان مشهود است اما دیوان در صدور برخی از آرای مربوط به مسلمانان به جای تأسی از موازین حقوقی از موازین سیاسی تأثیر پذیرفته و آن طور که شایسته یک نظام قضایی در سطح منطقه اروپا بوده، عمل نکرده است. در حالی که هنجارها و استانداردهای بین المللی، چارچوبی را برای مبارزه با تحریک تبعیض و خشونت فراهم می کنند، قوانین به تنهایی کافی نیستند و دولت ها باید سیاست ها و برنامه هایی را برای ارتقای تنوع و آزادی بیان، بردباری مذهبی در جوامع چندفرهنگی و به هم پیوسته اتخاذ کنند. رفتارهای موهن نسبت به کتب و سایر نمودهای مذهبی، جوامع را با خطر ارتجاع و بازگشت عقب مواجه ساخته و بر سرمایه گذاری های آموزشی و اجتماعی مثبت به سمت درک و تنوع، اثر معکوس خواهد گذاشت.

منابع

منابع فارسی:

اسمیت، روناک (۱۳۸۷)، قواعد حقوق بین المللی بشر، ترجمه فاطمه کیهانلو، تهران، نشر گرایش.
برندگی، بدری (۱۳۸۹)، نسبت یا اطلاق آزادی بیان به عنوان یکی از مؤلفه های حقوق بشر در مبانی اسلامی و غرب، مجله حقوق بشر، دوره ۵، شماره ۲، صص ۳۹-۵۴.
بوئر، جوانا (۱۳۸۷)، چالش هایی برای حقوق بشر بین المللی، از کتاب تکوین حقوق بشر در عصر جهانی شدن، ترجمه مهدی ذاکریان، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
پوربافرانی، محمد؛ رستمی نجف آبادی، حامد؛ محمدی، میثم (۱۴۰۱)، توهین به مقدسات از نظر فقه مذاهب اسلامی و منشور بین المللی حقوق بشر، دوفصلنامه علمی فقه مقارن، سال دهم، شماره ۱۹، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صص ۱۳۳-۱۵۵.

تاموشات، کریستیان (۱۳۸۶)، حقوق بشر، ترجمه حسین شریفی طرازکوهی، تهران، انتشارات میزان.
توکلی، فاطمه؛ آقابابایی، حسین؛ شاه ملک پور، حسن (۱۳۹۴)، مبانی دینی و اصول جرم انگاری توهین به مقدسات و چالش های فرارو، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره دوم، صص ۴۹-۷۴.
زراعت، عباس (۱۳۸۱)، بررسی جرم اهانت به مقدسات مذهبی. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. شماره ۵۶، صص ۱۴۳-۱۶۶.

سادات اخوی، سیدعلی (۱۳۸۵)، قاعده قانون مطلوبتر بعنوان ضابطه حل تعارض میان معاهدات حقوق بشری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۲.

شهبازی، آرامش (۱۳۸۹)، هتک حرمت ساحت مقدس قرآن کریم در امریکا در ترازوی حقوق بین الملل، مجله حقوقی بین الملل، نشریه مرکز امور حقوقی بین المللی ریاست جمهوری، سال بیست و هفتم، شماره ۴۳، صص ۳۹-۶۱.
صادق پور، سیاورش؛ جاوید، احسان (۱۳۹۹)، رویه دیوان اروپایی حقوق بشر در زمینه الغای نابردباری مذهبی، مجله پژوهشهای حقوقی، شماره ۴۲، صص ۱۲۹-۱۵۷.

قاری سیدفاطمی، سیدمحمد (۱۳۸۸)، حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر یکم، چاپ دوم، تهران، شهر دانش.
مظفری، محمد حسین (۱۳۷۶)، نابردباری مذهبی، تهران، نشر دانش و اندیشه معاصر.
مقامی، امیر؛ سادات ملکی، شادی (۱۳۹۷)، جلوه های حق بر آزادی ابراز مذهب در رویه نهادهای بین المللی حقوق بشر، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۸، شماره ۱، بهار ۱۳۹۷، صص ۱۳۹-۱۵۷.
ملکی زاده، امیر حسین، موسوی فر، سیدحسین (۱۴۰۱)، نگرشی بر دکتترین حاشیه صلاحید در تفسیر، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۲، شماره ۴، صص ۲۰۵۷-۲۰۷۴.

منابع انگلیسی:

Bielefeldt, Heiner, Wiener, Michael (2021), DECLARATION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF INTOLERANCE AND OF DISCRIMINATION BASED ON

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای بانی جهان اسلام

۹۸

سال سیزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۲

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۹۹

رویکرد حقوق بشر بین المللی در قبال نفرت پراکنی ...

RELIGION OR BELIEF, United Nations Audiovisual Library of International Law, Available at: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_36-55/ga_36-55_e.pdf

Bielefeldt, H., Ghana, N., Wiener, M., (2017). Freedom of Religion or Belief: An International Law Commentary, Oxford University Press.

Chetty, N., & Alathur, S. (2018). Hate speech review in the context of online social networks. Aggression and violent behavior, 40, 108-118.

Donnelly, Jack (2016), Freedom of Religion and Freedom of Expression: Religiously Offensive Speech and International Human Rights, Human Rights, Volume 10, Number 2, (Fall 2015-Winter 2016), 23-32.

Doherty, J. (2015). Christian-Vaishnava Dialogue in the US: An action-research minor field study.

Fischer, Meghan (2021), Hate Speech Laws and Blasphemy Laws: Parallels Show Problems with the U.N. Strategy and Plan of Action on Hate Speech, Emory International Law Review, Volume 35, Issue 2, pp 177-218.

Foley, K. (2012). Mosque Development In America'S Suburbs: Lessons For Conflict Management And Public Policy From Three Case Studies.

Galeotti, A. E. (2002). Toleration as recognition. Cambridge University Press.

Hashemi, Kamran (2022), Religion, Race and Human Rights Struggle for Protection of Vulnerable People, The Journal of Human Rights, Semi-Annual, Vol. 16, No.2, Issue 32, pp. 151-172.

Holmes, Catherine (2012), Quran Burning and Religious Hatred: A Comparison of American, International, and European Approaches to Freedom of Speech, Washington University Global Studies Law Review, Volume 11, ssue 2, p459-481.

Hufon, Abdul Wahid, Syaifuddin, Mohammad (2022), THE CONSTITUTIONAL APPROACH AND HISTORY OF ISLAMIC POLITICAL TO VIOLATIONS OF THE RIGHTS TO RELIGIOUS FREEDOM IN INDONESIA, Journal Education Multicultural of Islamic Society, Volume 2, Issue 2, pp.107-121.

Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate-General for Internal Policies (2020), Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches, PE 655.135 - July 2020. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU\(2020\)655135_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU(2020)655135_EN.pdf)

Witte, John, Green, Christian(2012), Religion and Human Rights An Introduction, Oxford University Press, USA.

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۳۰۳۰۴

به این مقاله این گونه ارجاع دهید:

لعل علیزاده، محسن (۱۴۰۲)، «رویکرد حقوق بشر بین المللی در قبال نفرت پراکنی مذهبی و اهانت به کتب و نمودهای مذهبی با تأکید بر قرآن سوزی» فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۱۳، ش ۳، پاییز ۱۴۰۲، صص ۷۱-۱۰۰.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۱۰۰

سال سیزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۲